Andreas Ropeid Sæbø

Hauglegging i Sør-Fron – hva var de redd for?

Gravfunn, løsfunn og flomskred i yngre jernalder

The density of large burial mounds in Sør-Fron shows that interring bodies in earth and stone was an act of great importance to the populace at some point in prehistory. In this paper I analyse grave finds and stray finds to establish when this need was at its most urgent. My results imply that the majority of the mounds date to the Late Iron Age, and show that the mounds had the agency to structure ritual action in the area at this time. Natural disasters, especially in the form of landslides, constituted a constant threat to the farming communities of the area in the Late Iron Age. Drawing on the work of Tarlow (1995), Skre (1996), Gardela (2016) and Eriksen (2019), I argue that constructing mounds was a way of coping with these threats through a manifestation of land ownership and a strategy of “ritual fertilization”.

Innledning

Fra historiske kilder veit vi at det har vært bemerkelsesverdig mange store gravhauger i Sør-Fron kommune i Gudbrandsdalen. Over halvparten av dem vi kjenner fra beretninger fra 1700-tallet, er blitt fjerna. Ingen av dem er fagmessig gravd ut. Derfor er dateringsgrunnlaget for haugene relativt dårlig.

I denne studien analyserer jeg løsfunn og gravfunn fra Sør-Fron for å anslå når bygginga og bruken av haugene i området var på sitt mest omfattende. Resultata mine indikerer at mange av haugene blei anlagt i yngre jernalder. Videre ligger samtlige av de registrerte gårdsnære flatmarksgravene fra yngre jernalder i Sør-Fron i områder der det står og har stått mange gravhauger. Dette styrker inntrykket av at haugene spilte en viktig rolle i Sør-Fron i yngre jernalder.

De mange haugene tyder på at det var noe spesielt ved Sør-Fron som gjorde at å bygge og på andre måter interagere med gravhauger framsto som spesielt viktig i dette området. Et særegent trekk ved Gudbrandsdalen er at naturkatastrofer av ulikt slag utgjorde en konstant trussel for befolkninga i yngre jernalder. Med analogier fra historisk tid har arkeologen Ingar M. Gundersen (2016a) argumentert for at det ustabile naturgrunnlaget skapte en sterk frykt i befolkninga. I denne studien undersøker jeg hypotesen videre, med utgangspunkt i gravmaterialet fra Sør-Fron. Kan gravhaugene i Sør-Fron dels være et uttrykk for frykt

Figur 1. Kart over Sør-Norge. Sør-Fron markert. Illustrasjon: Jani Causevic.

knytta til naturkatastrofer, og hvordan kunne hauglegging eventuelt framstå som en egna respons til uår, flom og jordskred?

Gravhauger i Sør-Fron

Mot slutten av 1700-tallet, da embetsmenn og andre skrivekyndige folk for alvor begynte å vise interesse for Gudbrandsdalen, var det bemerkelsesverdig mange store gravhauger i Sør-Fron (se særlig Schøning 1778; Hiorthøy 1785). Siden den gang er mange av haugene blitt fjerna. I dag er det 22 gravhauger i kommunen registrert som «gravminne» i Askeladden, som er Riksantikvarens offisielle database over kulturminner og kulturmiljøer. Disse utgjør trolig godt under halvparten av de gravhaugene vi har opptegnelser om fra reiseskildringer og andre beretninger (Larsen 2007, 2016).

Gjenstander fra hauger

Ingen av gravhaugene i Sør-Fron er blitt fagmessig gravd ut. Derfor har vi ikke noen sikker datering for noen av dem. Samtidig er det registrert gjenstander som oppgis å stamme fra fjerning og anna graving i åtte ulike gravhauger i kommunen (se tabell 1). Funna fra fem av dem er datert til vikingtid, og funna fra en indikerer en noe breiere datering til yngre jernalder. Funna fra to av de andre er datert til eldre jernalder, mens gjenstandene fra en av haugene er spesifikt datert til yngre romertid. Det må for øvrig bemerkes at betegnelsen «eldre jernalder» her også inkluderte merovingertid (se Rygh 1999 [1885]). I de to haugene datert til eldre jernalder blei det funnet henholdsvis ni pilspisser og en sigd (C3230–231) og en beltestein (C15732). Piltypene fra førstnevnte haug er datert til tida fra 200 til 600 e.Kr. (Hougen 1932; Farbrege 1972), altså det vi i dag omtaler som tida fra og med yngre romertid til og med tidlig merovingertid. Arkeologen Ola J. Melby (1987a) har anslått at sigden som blei funnet i den samme haugen, er fra siste del av folkevandringstida. Beltesteinen fra sistnevnte haug er datert til 300–600 e.Kr. (Melby 1978a).

Tabell 1. Funn fra gravhauger i Sør-Fron, fra Unimus. Merk at betegnelsen «eldre jernalder» inkluderer merovingertid.

C-nummer	Datering	Gård
C4159-4178	Yngre romertid	Kjorstad søndre
C15732	Eldre jernalder	Kjorstad nordre
C3230-3231	Eldre jernalder	Graffer
C25051a-d	Vikingtid	Prestegården/Kjorstad nordre
C28046	Vikingtid	Alme nedre
C30253	Vikingtid	Kjorstad nedre
C54660	Vikingtid	Grytting nordre
C6419-6421	Yngre jernalder	Kjorstad

I tillegg til gjenstandene presentert ovafor har vi opplysninger om gjenstander som ikke er bevart, men som skal stamme fra gravhauger i Sør-Fron. Gjenstandene fra tre av dem er datert. Alle disse gjenstandene er datert til yngre jernalder (Nicolaysen 1866:89; Melby 1987a). Totalt kjenner vi dermed til daterte gjenstander fra 11 ulike hauger i Sør-Fron. Basert på disse gjenstandene kan det altså antas at en av gravhaugene er fra yngre romertid, to fra sein eldre jernalder / tidlig merovingertid og åtte fra yngre jernalder.

Gravgods gir imidlertid ikke nødvendigvis noen sikker datering for når en haug blei reist. Vi har både eksempler på at hauger er blitt reist lenge etter at det blei anlagt ei grav på stedet, og på at hauger er blitt brukt til sekundærbegravelser lenge etter at de blei reist. I tillegg er noen hauger blitt bygd i flere ulike faser gjennom opptil flere hundre år (Thäte 2007). Fordi ingen av de aktuelle gjenstandene framkom ved faglig utgraving, kan vi ikke si sikkert om hver enkelt haug blei reist samtidig som gjenstandene i den blei lagt ned. Likevel vil det for det første generelt sett ofte være et visst samsvar i tid mellom når gravgodset blei lagt ned, og når haugen blei anlagt. For det andre kan yngre gravgods i en potensielt sett eldre haug si mye om hvordan folk har forholdt seg til gamle monumenter (se eks. Thäte 2007), men det skal vi vende tilbake til seinere. Hvis det er snakk om en primærbegravelse, gir gravgodset altså en *terminus post quem*-datering for når haugen blei bygd, mens sekundærbegravelser gir en *terminus ante quem*-datering for når haugen sist var i bruk.

Storhauger på Hundorp

Fire av de største haugene i Sør-Fron ligger på Hundorp. De utgjør den nest største ansamlingen av storhauger på Østlandet. Dateringa av dem er imidlertid usikker.

I sagalitteraturen blir Hundorp beskrevet som et hedensk kultsenter i sein vikingtid (Steinsland 2005; se Liestøl 1996 og Sturlason 1997), og det kan tyde på at det var et hedensk kultsenter på Hundorp i slutten av yngre jernalder (Sæbø 2018).

På 1700-tallet sto det flere steinlegginger og andre steinsirkler på Hundorp (Schøning 1775). Arkeologen Jan Henning Larsen (2001) har anslått at steinlegginger på Østlandet var i bruk fra og med romertid til og med merovingertid. Steinleggingene kan derfor skrive seg fra andre halvdel av eldre jernalder. Samtidig er det få funn på Hundorp fra eldre jernalder eller tidligere. Derimot er det mange gjenstandsfunn fra yngre jernalder, som Larsen (2016:69) antar stammer fra opplydde graver.

Figur 2. Gravhauger i Sør-Fron. Kartet er basert på en sammenstilling av data fra Askeladden og Unimus. Illustrasjon: Jani Causevic.

Det er blitt gravd etter skatter i to av haugene på Hundorp, i henholdsvis 1785–1786 og 1829–1831. Det blei ikke gjort mange funn, og funna som blei gjort, blei ikke tatt vare på (Jacobsen og Larsen 2005). Andre steder i landet er store gravhauger med sparsomt gravgods blitt datert til midten av 500-tallet eller noe seinere (Myhre 1992; Skre 1997; Opedal 2010:295). Flere forskere har ellers lagt vekt på at gravfeltet på Hundorp minner om Borrefeltet fra yngre jernalder (Brøgger 1937; Jacobsen og Larsen 2005; Myhre 2013; Larsen 2016). Storhaugmiljøet på Hundorp antas derfor generelt sett å stamme fra yngre jernalder (Jacobsen og Larsen 2005; Gundersen 2016a; Larsen 2016), men de tidligste haugene på stedet kan altså ha blitt anlagt noe før.

Hittil har jeg altså tatt for meg 15 hauger: 11 hauger som jeg har datert på grunnlag av gjenstander som blei funnet i dem samt de fire storhaugene som fortsatt står på Hundorp. Det samla bildet av disse 15 haugene blir altså at tre av dem går tilbake til tida fra yngre romertid til merovingertid, mens de øvrige er datert til tida fra midten av 500-tallet til vikingtid. Vi må imidlertid ta forbehold om at haugene på Hundorp er datert på et noe tynt grunnlag. For de øvrige haugene, som er datert på grunnlag av gjenstandene som blei funnet i dem, må vi ta forbehold om at haugene ikke nødvendigvis blei reist samtidig med at gjenstandene i dem blei lagt ned.

I tillegg er det registrert graver i fjellet i Sør-Fron, og noen av dem er undersøkt. Fjellgravene er gjerne markert med røyser eller andre små hauger, og skiller seg dermed fra

de ruvende gravhaugene nede i grendene (Skjølsvold 1984; Melby 1987b). Funn fra fjellet er derfor ikke med i denne analysen.

Løsfunn og gravfunn

I hvilken grad kan detektorfunn og andre løsfunn kaste lys over haugleggingstradisjonen i Sør-Fron? Graver er den arkeologiske konteksten som har gitt flest gjenstandsfunn fra metallbrukende tid i Norge (Solberg 2003:30). Mange løsfunn stammer trolig fra graver (Larsen 2016; Dahle mfl. 2019), og et stort antall løsfunn fra et område kan være indikasjon på at det har vært relativt mange graver der. Graver er imidlertid langt fra den eneste konteksten man har løsfunn fra. For å vurdere om løsfunn kan stamme fra graver, er det nødvendig å vurdere hvilke typer gjenstander det er snakk om.

Løsfunn i tre kategorier

Arkeologene Kristoffer Dahle, Carl Fredrik Vemmestad og Jarle Stavik (2019) har delt løsfunn fra en studie i Sunndal opp i tre sannsynlige kategorier: gravgods og riter, gårdsbosetning, og handel og produksjon. Jeg har valgt å benytte en lignende inndeling i denne studien.

Gjenstander kan ha blitt rituelt deponert i en rekke ulike kontekster (se f.eks. Eriksen 2016, 2019). Derfor har jeg valgt å erstatte kategorien «gravgods og riter» med kategorien «rituelt deponerte gjenstander», for så å gi ei separat vurdering av hvilken kontekst de kan ha blitt deponert i. Samme gjenstand kan selvfølgelig ha vært i bruk både i gårdsdrift og produksjon for så å ende opp som gravgods. Derfor kan noen gjenstander med en like stor sannsynlighet høre til i flere kategorier (Dahle mfl. 2019). Inndeling av gjenstandene i de ulike kategoriene er presentert i tabellene 2 og 3.

Enkelte av gjenstandene i kategorien «gravgods og riter» kan sjølsagt simpelthen være mista. Denne feilkilden har imidlertid begrensa relevans når man sammenlikner fordelinga av funn fra ulike perioder – med mindre man foreslår at folk i den ene tida var spesielt utsatt for å miste tingene sine (sensu Stylegar 2008:252).

Løsfunn fra Sør-Fron

Per juli 2019 er det registrert 52 løsfunn og antatte løsfunn fra førkristen tid i Sør-Fron kommune. Av dem er ni fra perioder før jernalderen og tre fra eldre jernalder, mens de resterende 40 er fra yngre jernalder. I alt er 29 av funnene fra vikingtid og 9 fra merovingertid, mens to er datert til yngre jernalder generelt. Det er altså over fire ganger så mange løsfunn fra yngre jernalder som fra tidligere perioder og over 13 ganger så mange løsfunn fra yngre jernalder som fra eldre jernalder. Betyr det at haugleggingstradisjonen i Sør-Fron var på sitt sterkeste i yngre jernalder?

Det var trolig ikke mange som blei lagt i haug i Sør-Fron før jernalderen. Ingen av haugene i området har funn som kan dateres til tidligere enn eldre jernalder, og det finnes heller ikke mange andre funn fra før jernalderen (Melby 1987b; Jacobsen og Larsen 2005:17).

For å vurdere om løsfunna fra eldre og yngre jernalder kan representere graver, må de ulike gjenstandsfunnene vurderes nøyer. Fra eldre jernalder er det registrert en romersk bronsemynt, et spyd og en beltestein. Bronsemynter blei sjelden tatt med fra Romerriket til Skandinavia i jernalderen. Mange mynter har funnet veien til Skandinavia i historisk tid.

Mynten fra Sør-Fron antas å være blant dem (Lars Pilø, personlig kommunikasjon 2020). Det er altså bare to løsfunn fra Sør-Fron som antas å stamme fra eldre jernalder.

Den største kategorien funn fra yngre jernalder er spenner (16). Deretter følger økser (6), piler (6) og spyd (4). Det er påvist to hengesmykkefragmenter og to sverd, en sigd, ei miniatyrøks, et beslag og en støpemodel til ei likearma spenne.

Spenner og andre smykker var en vanlig del av gravgodset i jernalderen. Det samme gjelder våpen og beltesteiner. Et karakteristisk trekk ved fjelldaler som Gudbrandsdalen er at piler, sigder og anna utstyr til jakt og jordbruk var en vanlig del av gravgodset i yngre jernalder (Hougen 1947; Gudesen 1980). Derfor blir alle vurdert som sannsynlig gravgods. Det må samtidig nevnes at kanskje særlig sigder kan ha blitt rituelt deponert i andre kontekster enn graver (se f.eks. Sæther 2018). Når jeg vurderer muligheten som nokså lav for at pilene i undersøkelsen er blitt mista under jakt, henger det sammen med at funn fra fjellet, som nevnt, ikke er med i undersøkelsen.

Beslaget fra yngre jernalder var delvis forgylt og trolig sølvbelagt på den ene sida. Samtlige andre beslag fra jernalderen i Sør-Fron er gravfunn. Derfor vurderer jeg beslaget som et sannsynlig gravfunn. Melby (1987a:37) har vurdert miniatyrøkse (C54655) fra Sør-Fron som et sannsynlig gravfunn. Det kan virke som betegnelsen «miniatyrøks» er noe misvisende; Ingvald Undset (1888:28) katalogiserte den i sin tid som ei øks, ikke som ei miniatyrøks¹. Derfor sier jeg meg enig med Melby (1987a) og vurderer øksa som et sannsynlig gravfunn. Støpeforma blir vurdert som et nokså sannsynlig gravfunn fordi støpeformer og anna verktøy til smiearbeid er påvist i mange graver fra jernalderen (Arbman 1940; Petersen 1951). Likevel hører den kanskje primært hjemme blant spor av håndverk (Pedersen 2015). Totalt er rituell nedlegging altså den sannsynlige konteksten for 39 av 40 løsfunn fra yngre jernalder. Blant dem er sannsynligheten for at de blei lagt ned som gravgods, nokså høy for ett av dem, og høy for de resterende 38. Tilsvarende tall for eldre jernalder er, som nevnt, to.

Tabell 2. Sannsynlig kontekst for ulike typer løsfunn fra Sør-Fron. Ett kryss markerer at gjenstanden ikke er uvanlig å finne i denne konteksten, mens to kryss markerer at den er vanlig. Hvis en gjenstand har kryss i flere kontekster, betyr det at den er en vanlig del av begge eller alle kontekstene. Modellen er utelukkende beregna på materialet fra Sør-Fron.

Kategori	Rituelt deponert	Gårdsbosetning	Handel og produksjon
Spenner og andre smykker	xx		
Våpen	xx		
Jaktredskap	xx		
Jordbruksredskap	xx	x	
Klær (beltesteiner)	xx	x	
Beslag	xx		
Miniatyrøks	xx		
Støpemodel	x		xx

Tabell 3. Rituellet deponerte gjenstander. Tabellen er bare beregna til bruk på materialet fra Sør-Fron.

Gjenstandskategori	Grav	Andre former for intensjonell deponering
Spanner	XX	
Andre smykker	XX	X
Våpen	XX	
Jaktredskap	XX	
Jordbruksredskap	X	X
Klær (beltesteiner)	XX	
Beslag	XX	X
Miniatyrøks	XX	
Støpemodell	X	X

Figur 3. Fordeling av de sannsynlige og nok så sannsynlige gravfunna blant løsfunna fra Sør-Fron, fordelt på henholdsvis eldre og yngre jernalder.

Å bruke gravgods til å datere haugleggingstradisjon har en åpenbar feilkilde. Perioder hvor det blei lagt ned mange gjenstander i gravene, vil være overrepresentert sammenligna med perioder da gravgodset ofte var mer sparsomt. Mange av de store gravhaugene fra midten av 500-tallet har vist seg å inneholde relativt få gjenstander målt mot, for eksempel, de rikeste gravene fra vikingtida (Myhre 1992; Skre 1997; Opedal 2010:295). Når det er langt flere funn fra vikingtid enn fra merovingertid, kan det altså dels komme av at de som blei gravlagt i vikingtid, fikk flere gjenstander med i grava. Samtidig er de få gravene vi har fra eldre jernalder, i snitt eksepsjonelt rike på gravgods (Hougen 1947:116). Derfor anser jeg det som mindre sannsynlig at akkurat denne feilkilden gjør tida før midten av 500-tallet underrepresentert i materialet.

Romlig fordeling

Den romlige fordelinga av gravhauger og løsfunn tegner et interessant bilde. Det kan være en viss avstand fra det stedet hvor en gjenstand er lagt ned, til funnstedet den er registrert på. For eksempel kan gjenstander være registrert på gården heller enn på jorden de er funnet på². Andre funn er målt inn på det geografiske midtpunktet til gården de er funnet på. I og med

at gårdene kan ha setre og anna eiendom langt til fjells, kan det geografiske midtpunktet gjenstanden måles inn på, ligge langt unna jordet den blei funnet på. I tillegg kan plogen og anna forstyrning ha flytta på gjenstandene og gjort at de blei funnet et stykke unna stedet de blei lagt ned på (Paulsson 1999; Christiansen 2016).

Likevel er det en klar tendens i materialet som ikke i sin helhet kan tilskrives disse kildekritiske aspektene (se figur 4). De to funna fra eldre jernalder ligger ikke i umiddelbar nærhet til jordbruksbosetninga i kommunen. Funna fra yngre jernalder fordeler seg på fire klynger. De to største ligger på Hundorp (åtte funn) og Kjørstad (seks funn). De to nest største klyngene er på Sør-Fron prestegård (fem) og Bjørke (fire).

Både på Hundorp og på Kjørstad er det fortsatt gravhauger. I tillegg skal det ha stått flere gravhauger både vest i Sør-Fron og på Hundorp på 1700 og 1800-tallet, hvorav særlig mange på Hundorp er blitt fjerna (Schøning 1778; Hiorthøi 1785; Jacobsen og Larsen 2005; Larsen 2016).

Det er ikke registrert noen gravhauger på Sør-Fron prestegård eller på Bjørke. På 1700-tallet skal det imidlertid ha stått «flere kæmpe-hauge» på markene til prestegården. Ved Sør-Fron kirke, rett sør for prestegården, skal det i tillegg ha stått flere store hauger «her omkring» (Schøning 1778:118). Betegnelsen «her omkring» indikerer at ikke bare funna fra prestegården skriver seg fra et sted der det har stått hauger, men at det samme kan gjelde for

Figur 4. Gravhauger og løsfunn i sentrale deler av Sør-Fron. Der ulike funnposter er registrert med samme koordinater, eller ligger så tett at markeringene er vanskelige å skille, er antallet funnposter oppgitt. Lilla tall står for funnposter datert til merovingertid, lilla tall i kursiv står for funnposter datert til yngre jernalder, røde tall markerer poster datert til vikingtid.

Illustrasjon: Jani Causevic.

de to funna mot nordøst. Avstanden fra prestegården til Bjørke er 800 meter. Derfor regner jeg det som usannsynlig, men ikke umulig, at betegnelsen «her omkring» strakte seg opp til Bjørke. Det må for øvrig nevnes at det er mange gravhauger i kommunen som ikke nevnes i de skriftlige kildene (Sæbø og Gundersen *in prep.*).

Blant de øvrige løsfunna fra yngre jernalder stammer flertallet fra steder der det står gravhauger i dag og har stått flere gravhauger tidligere som er blitt fjerna i historisk tid. Dette gjelder både på Listad, Oden og på Steig (se Schøning 1778).

Larsen (2016:69) har knytta noen av løsfunna på Hundorp til en av gravhaugene som har stått der. Jeg vil være mer forsiktig med å knytte løsfunn til noen enkelt haug. Når det er snakk om et område der vi veit det har stått mange gravhauger som er blitt fjerna i historisk tid, er det samtidig sannsynlig at en del av funna stammer fra sletta hauger (sensu Tonning mfl. 2017). Dette blir spesielt sannsynlig med tanke på at det overveiende flertallet av funna stammer fra steder der vi veit mange gravhauger er blitt planert ut. Den relativt store mengden løsfunn fra yngre jernalder gjør det dermed sannsynlig at en stor andel av de haugene som sto i Sør-Fron på 1700-tallet, var fra yngre jernalder.

Samtidig stammer nok mange av løsfunna fra graver under flat mark. Som nevnt er funna konsentrert i områder der det har stått mange gravhauger. Det styrker hypotesen om at gravhaugene spilte en viktig rolle i Sør-Fron, fordi det indikerer at folk i yngre jernalder la vekt på å gravlegge sine døde i nærheten av gravhauger. Dette blir spesielt tydelig med tanke på at samtlige gårdsnære funnposter målt inn som «gravfunn» i gjenstandsdatabaseen til universitetet i Oslo ligger rett ved gravhauger. Det er snakk om ni ulike funnposter, hvorav en er datert til yngre romertid og åtte til yngre jernalder (se figur 5).

Funnspredninga bærer trolig et visst preg av at det har vært søkt mer med detektor i enkelte områder enn i andre (sensu Christiansen 2016). Spesielt Hundorp og Steig, som spiller viktige roller i sagalitteraturen, har nok fått ekstra oppmerksomhet blant metalledetektoristene. For Hundorps del må det samtidig nevnes at det stort sett blir dyrka gras i området. Det gjør forholda for detektorsøk dårlige, fordi det kan gå lang tid mellom hver gang jorda pløyes (se Gundersen 2017).

Hypotetisk sett kan det ligge konsentrasjoner av gjenstander på steder der det har vært få eller ingen søk. Men uansett hva som måtte skjule seg andre steder, viser funnkonsentrasjonen rundt særlig Hundorp og Kjørstad at mange blei begravd på disse stedene i yngre jernalder. Når mange har valgt å plassere sine døde i nærheten av, inntil eller i eldre hauger, viser det at haugene må ha vært viktige for folk i yngre jernalder, uansett hvilken tid haugene var fra (Thäte 2007; Hodder 2016:66; Lund og Arwill-Nordbladh 2016).

For å oppsummere er det altså for det første overveiende sannsynlig at en stor andel av de haugene som fortsatt sto i Sør-Fron på 1700-tallet, var fra yngre jernalder. For det andre viser den romlige korrelasjonen av løsfunn og gravfunn på den ene sida og hauger på den andre at gravhaugene spilte en viktig rolle i området på denne tida.

Hvilken rolle spilte haugene i Sør-Fron?

I sagalitteraturens beretninger om sein vikingtid blir gudbrandsdølene og et hedensk kultsenter på Hundorp framstilt som en antagonist til kristendommen. Spesielt i Snorre Sturlasons «Hellig Olavs saga» (1997) står striden mellom kongen og hedningene på Hundorp som et symbol på kristendommens kamp mot hedendommen i landet (Steinsland

Figur 5. Gravhauger og gravfunn i Sør-Fron, ekskludert funn fra fjellet, fra Unimus.no. Betegnelsen «gravfunn» inkluderer alle funnposter registrert som gravfunn der det ikke blei påvist spor av at grava var markert med haug. Betegnelsen inkluderer graver markert med lave steinformasjoner. Illustrasjon: Jani Causevic.

2005). Det kan tyde på at hedendommen sto spesielt sterkt i Gudbrandsdalen (Sæbø 2018). Derfor kan gravhauger og anna investering i den hedenske kulten i området dels bli tolka som et uttrykk for motstand mot kristendommen (sensu Näsman 1991). Samtidig gjorde kristendommen seg trolig ikke gjeldende i Gudbrandsdalen før mot slutten av vikingtida (Engelstad 1927; Steinsland 1995; Solberg 2003:312–314). Det innebærer at mens opposisjon mot kristendommen er et mulig motiv bak de yngste av haugene i området, har hypotesen begrensa relevans for yngre jernalder som helhet.

I arkeologien tolkes storslagne begravelser ofte som midler en elite har brukt i kamp om sosial eller ideologisk makt (Skre 1996; Larsson 1998). Arkeologene Terje Østigård og Joachim Goldhahn (2006) har vist at sjølve begravelsen kan ha vært åsted for et intenst diplomati der fiendskap og allianser blei bekrefta og reforhandla. Etter disse tilnærmingene kan de mange gravhaugene i Sør-Fron indikere at det var spesielt stor politisk spenning i området. Denne hypotesen skal vi vende tilbake til seinere. I seg sjøl sier hypotesen imidlertid lite om *hvorfor* det eventuelt var spesielt sterke gnisninger i Sør-Fron. Hypotesen sier også lite om *hvorfor* hauger kan ha vært ansett som en spesielt strategisk investering for den som ville bygge ideologisk makt eller reforhandle diplomatiske bånd. I det følgende illustre-

rer jeg poenget ved å sammenligne de rikeste gravfunna fra eldre jernalder i Sør-Fron med de monumentale gravene fra yngre jernalder i området.

I 1867 blei det funnet et eksepsjonelt rikt gravgods fra yngre romertid i en gravhaug på Kjorstad i Sør-Fron (se tabell 1). Like ved fant en kort tid seinere ei anna grav fra yngre romertid. Gravene er blitt beskrevet som «et av landets staseligste funn fra senromersk tid» (Hougen 1947:116). Rikdommen i gravgodset i Kjorstad-gravene står i skarp kontrast til det magre resultatet av den tidligere nevnte skattejakt i storhaugene på Hundorp. I hele Gudbrandsdalen kjenner vi ingen graver fra yngre jernalder med et gravgods som kan måle seg med det i Kjorstad-gravene (Larsen 2016). Dette kan komme av to ulike forhold eller en kombinasjon av begge. For det første kan tilgangen til kostbare importgjenstander i dette området ha vært lavere i yngre jernalder enn i yngre romertid. For det andre kan det ha vært aspekter ved rollen gravhauger spilte i ulike deler av jernalderen som gjorde at sjølve gravhaugen framsto som viktigere enn gravgodset.

Førstnevnte alternativ virker lite plausibelt. Det var en omfattende overskuddsproduksjon av produkter fra reinsjakt på fonnene rundt Gudbrandsdalen i jernalderen. Produksjonen var høy i yngre romertid. I yngre jernalder var den likevel betydelig høyere, og trolig retta mot eksport til handelsnettverkene i Nord-Europa (Ashby mfl. 2015; Pilø mfl. 2018). I yngre jernalder gikk det altså en jevn strøm av gjenstander fra Gudbrandsdalen til Kontinentet, og det ser ut til at flyten av prestisjegjenstander motsatt vei også var god (Martens 2009). Derfor er det lite trolig at tilgangen til prestisjegjenstander utafra var spesielt lav i yngre jernalder – snarere tvert imot. Fra de rike Kjorstad-gravene til de ruvende storhaugene på Hundorp ser vi derfor ei endring i hva folk i Sør-Fron la vekt på ved en storslått begravelse. Rikt gravgods ser ut til å ha fått mindre betydning, mens sjølve gravminnet framstår som viktigere.

Yngre jernalder var ei tid da jordbrukssamfunna i Gudbrandsdalen blei ramma av flere ulike katastrofer. I andre halvdel av 530-tallet blei verden ramma av ei askesky som skygga for sola. Dette svekka strålinga fra sola og førte til dramatisk dårligere vekstforhold. Spesielt i områder der klimaet allerede var kjølig, som i Norden, kunne sjøl ei kortvarig, moderat svekka solinnstråling gjøre det helt eller tilnærma umulig å dyrke jorda. Arkeologene Bo Gräslund og Neil Price (2012) har anslått at befolkninga i Skandinavia blei halvert som følge av uåra askeskya brakte med seg. Anslaget er basert på resultater fra Sørøst-Sverige. Hvor hardt krisa ramma i andre deler av Skandinavia, kan ha variert utfra lokale forhold (Gundersen 2019), men den må ha vært alvorlig for alle jordbrukssamfunn. På Kontinentet blei krisa etterfulgt av et pestutbrudd. Denne pesten kan ha nådd Skandinavia (se Harbeck mfl. 2013.). Alle de tre jernaldergårdene som er blitt undersøkt i Sør-Fron, avvikles omtrent på denne tida (Loktu og Gundersen 2016; Villumsen 2016).

Askeskya på 530-tallet ramma hele Norden. Gudbrandsdalen blei i tillegg ramma av andre katastrofer i yngre jernalder. Dalen er spesielt utsatt for flom og for flomskred (Sommerfeldt 1972), og blei ramma av minst én omfattende flom- og flomskredkatastrofe i merovingertid. I tillegg er dalen trolig blitt ramma av flere mindre flommer og flomskred i merovingertid og vikingtid (Gundersen 2016a).

Både askeskya på 530-tallet og flom- og flomskredkatastrofene i yngre jernalder førte trolig til sult og uår (Sommerfeldt 1972; Gräslund og Price 2012, men se også Gundersen 2019). En viktig forskjell er at da askeskya forsvant, kunne jorda tas i bruk igjen, men det

var ikke mulig etter flom og jordskred. Den jorda folk hadde slitt med å dyrke opp gjennom lang tid, var sklidd vekk og blitt borte (Sommerfeldt 1972).

Ifølge arkeologen Lars Erik Gjerpe (2017) var tida fra yngre romertid til vikingtid ei viktig overgangstid i organiseringa av jordbruket på Østlandet. Han argumenterer for at jord var en felles ressurs fram til omtrent 200 e.Kr. Deretter skal eierskapet til jorda ha blitt stadig mer segmentert, og det å eie jord blei ei viktig kilde til sosial status (Skre 1996; Myhre 2002; Iversen 2008; Gjerpe 2017). Dette kan ha gjort at å miste jord i flom og flomskred, blei enda mer alvorlig enn det ville vært tidligere. Tidligere kunne jorda i området bli refordelt hvis deler av den gikk tapt i flom og flomskred. Fra 200-tallet av og i økende grad gjennom sein eldre og særlig yngre jernalder ville tap av jord ved flom og flomskred derimot innebære en drastisk reduksjon av livsgrunnlaget og den sosiale statusen til dem det ramma (sensu Gjerpe 2017).

Gundersen (2016a, 2016b) er den første som setter de store endringene i jernaldermaterialet fra Sør-Fron i sammenheng med avlingssvikt og flomskred. Han argumenterer for at katastrofene og frykten de brakte med seg, gjorde folk mer åpne for dyptgående omstruktureringer i samfunnet. Disse omstruktureringene kan så ha bidratt til å legge det politiske og økonomiske grunnlaget for anlegginga av storhaugene på Hundorp. Hvorfor folk valgte å investere et økonomisk overskudd i gravhauger, har han hittil i liten grad diskutert.

Hva var de redd for?

Når Gundersen (2016a) argumenterer for at uåra og flomskredkatastrofene i yngre jernalder skapte en sterk frykt i befolkninga, bygger argumentet primært på analogier til liknende katastrofer i historisk tid (se særlig Sommerfeldt 1972). Finnes det i tillegg belegg for hypotesen i det arkeologiske materialet fra Sør-Fron?

Et arkeologisk materiale er i høyeste grad konkret, mens frykt og andre følelser er abstrakte. Lenge var det en oppfatning at arkeologien ikke er i stand til å studere følelseslivet til folk i skriftløse samfunn i fortida. I vårt årtusen har det endra seg (se eks. Tarlow 2000, 2012; Harris og Sørensen 2010; Fleischer og Norman 2016; Eriksen 2017). Ifølge arkeologene Jeffrey Fleischer og Neil Norman (2016) gir plutselige klima- og miljøendringer som legger press på ressursgrunnlaget, en særegen mulighet til å studere følelseslivet til folk i fortida. De meiner følgende spørsmål kan hjelpe oss å avgjøre om endringer i naturmiljø førte til en utbredt frykt: «Were ritual processes altered or intensified?» (Fleischer og Norman 2016:3–4).

Da askeskya ramma Norden ved overgangen fra eldre til yngre jernalder, blei det investert enorme ressurser i kulten i Skandinavia. I tillegg gjennomgikk kulten store endringer på denne tida (Axboe 1999, 2001; Andrén 2014; Price og Gräslund 2015). Et eksempel Neil Price og Bo Gräslund (2015) har trukket fram, er bygginga av den store, funnfattige Raknehaugen på Romerike. Det er et eksempel med åpenbar relevans for de store, nærmest funntomme haugene på Hundorp i Sør-Fron (Sæbø 2018). Ifølge Fleischer og Norman (2016) er det derfor, for det første, overveiende sannsynlig at katastrofene skapte frykt i befolkningen. For det andre forsøkte folk å håndtere katastrofene ved å endre og intensivere investeringene i ritualene rundt enkelte begravelser. Men hvorfor kunne endring og intensivering i ulike ritualer framstå som en løsning på problemene, og hvorfor skjedde denne endringa i form av ei økt vekt på hauglegging?

Tap av jord

Arkeologen Dagfinn Skre (1996) har tolka gravhaugene fra jernalderen på Romerike som en manifestasjon av retten til å arve jorda til den som haugen var reist over. Hvis stadig mer jord forsvinner i store jordskred, kunne det styrke behovet for å markere eierskap til jorda som lå igjen. Hvis en i tillegg måtte legge omfattende arbeid i å sette den jorda en hadde slitt med, i stand etter skade fra flom og små jordskred (se Sommerfeldt 1972), kunne det ytterligere styrke behovet for å manifestere eierskap til jorda. Derfor kan det høye antallet gravhauger i Sør-Fron dels komme av at behovet for å markere eierskap til jord var spesielt sterkt i dette flom- og flomskredutsatte området.

Som Skre (1996:289) har påpekt, var arverett samtidig bare ett av mange aspekter ved gravhauger i yngre jernalder. Beskrivelsen i sagalitteraturen av kultsenteret på Hundorp som et symbol på gjenstridig hedendom peker i samme retning. Den viser at kulten på stedet lyktes i å holde seg relevant i lang tid, lenge etter at kristendommen hadde gjort sitt inntog i store deler av landet (Sæbø 2018). Videre gjør den det sannsynlig at folk i området hadde et spesielt behov for kulten på stedet med nest flest storhauger på Østlandet. Dette behovet må ha vært noe mer enn et behov for å manifestere eiendomsrett, siden gravhauger blei anerkjent som eiendomsmarkører langt inn i kristen tid (Skre 1996; Eriksen 2019).

Rituell gjødsling

Når jordskred og uår trua Frøns-bygdene i kristen tid, vendte folk seg mot religionen for å få hjelp (Kleiven 1930; Sommerfeldt 1972). Så seint som i det lokalhistoriker og statsstipendiat Ivar Kleiven (1930:344) i 1930 kalte «nyere tid», skal folk ha forsøkt å avverge katastrofene ved å samle seg i bønn ved ulike kultsteder, som kirker og bedehus. Tradisjonen med jordbruksredskaper som gravgods og tradisjonen med å bygge og bruke gravhauger indikerer at den hedenske kulten spilte en lignende rolle i området i yngre jernalder.

Per mai 2020 var det registrert funn av 63 ljàer og sigder fra Gudbrandsdalen (ekskludert Gausdal, Unimus.no). Av dem var 33 registrert som gravgods eller antatt gravgods. 31 av dem er datert til yngre jernalder. En av dem (C6421) skal stamme fra en gravhaug på Kjørstad (se tabell 1). Av de to øvrige er den ene datert til overgangen eldre/ynge jernalder. Den andre er den tidligere omtalte sigden som blei funnet sammen med ni pilspisser i en gravhaug på Graffer i Sør-Fron. Dette er den eneste av sigdene og ljàene fra Gudbrandsdalen som er datert til eldre jernalder³. Som nevnt blei den datert på ei tid da merovingertida blei regna som en del av eldre jernalder, og Melby (1987a) har anslått at den stammer fra siste del av folkevandringstiden. Den kan altså ha blitt lagt ned samtidig med eller kort tid etter uåra, ved overgangen til merovingertid, spesielt med tanke på at den kan ha hatt et par års egenalder da den blei deponert. I så fall blei den første sigden vi kjenner til som blei lagt ned som gravgods i Gudbrandsdalen, lagt ned mens eller kort tid etter at dalen blei ramma av alvorlige uår. I alle tilfeller ser vi at det ikke var vanlig å legge sigder og ljàer i graver i eldre jernalder. Dette var ei tid med relativt få alvorlige flom- og flomskredshendelser i dalen (Gundersen 2016a). Samtidig med eller kort tid før den første katastrofen inntraff, begynte gudbrandsdølene å legge sigder og ljàer i gravene.

Det kan virke som et paradoks at jordbruksredskap er en langt vanligere del av gravgodset i fjelldalene på Østlandet enn i de gode jordbruksbygdene i Østfold, Akershus og Nord-Trøndelag (Solberg 2003:237). Arkeologen Ståle Furnes (1999) har tolka nedlegginga av jordbruksredskaper i graver som en strategi for å hevde eiendomsrett til jord. Ifølge denne

tolkinga kan jordbruksredskap i gravene for det første indikere at den som blei gravlagt, disponerte mye jord. For det andre vil en høy frekvens jordbruksredskap i gravene ifølge denne tolkinga indikere at det var strid om jorda i området (Furnes 1999:92). Jordbruksredskapene i gravene fra yngre jernalder støtter dermed opp om hypotesen om at det var viktig å manifestere eiendomsrett til jord i området i yngre jernalder.

I likhet med gravhaugene var gravene som inneholdt låjer og sigder, samtidig innvevd i flere aspekter enn de reint politisk-strategiske. En rekke forskere har argumentert for at graver spilte en viktig rolle i hedensk kult, som samlingspunkt for ulike ritualer (Gunnell 1995; Myhre 2015; Gardela 2016; Lund og Arwill-Nordbladh 2016; Eriksen 2019). Arkeologen Richard Bradley (2005) har tolka jordbruksredskap i graver som et uttrykk for ritualer retta mot å sikre gode år for jordbruket. I Gudbrandsdalen er det, som nevnt, en sterk korrelasjon mellom bruken av jordbruksredskap som gravgods og ulike naturkatastrofer. Derfor er det nærliggende å se jordbruksredskapene i gravene som en reaksjon på de ulike krisene samfunnet gikk igjennom i yngre jernalder, med det som mål å motvirke uår (sensu Bradley 2005). Men hvis redskaper i grava kunne bidra til gode år, hvorfor skulle det da være behov for å bygge hauger?

Snorre skriver om småkongen Halvdan Svarte på Østlandet og om kongen og guden Frøy i Uppsala. Begge fortellingene har sterke mytiske trekk, og burde ikke uten videre ses som fortellinger om konkrete hendelser (se eks. Krag 2004). Derimot gir de innsikt i hvilke assosiasjoner historikere i tidlig kristen tid hadde til hauglegging i hedensk tid (se Tarlow 1995; Gardela 2016; Eriksen 2019).

Da Halvdan Svarte døde, blei det uenighet om hvor liket hans skulle begraves. Til slutt blei liket delt i fire, og fire stormenn haugla hver sin del i hvert sitt rike. I vår kontekst er det viktig å merke seg at det presiseres at høvdingene ønska å *hauglegge* Halvdan i fylket sitt (Sturlason 1997:21). Da Frøy døde, blei han også lagt i haug. I tre år ofra mennene hans alle skatteinntektene i riket han hadde hatt. Det gjorde de ved å helle gull, sølv og kobbermynter inn i gravhaugen hans (Sturlason 1997:56).

Hvorfor var det så viktig for folk i yngre jernalder at enkelte døde skulle bli lagt i haug? Og hvorfor skulle man valgt å ofte gull, sølv, mynter eller andre verdifulle gjenstander i gravhauger? Som arkeologene Terje Gansum (2004) og Bjørn Myhre (2015) har vist, må jord – substansen som utgjør selve livsgrunnlaget i et jordbrukssamfunn – ha hatt en sterk symbolverdi for jordbrukssamfunn. Når ett eller flere individer begraves i en stor haug av nettopp denne substansen, tolka Myhre (2015:179) det slik: «Den dødes jordiske levninger ble på en måte sådd i fruktbar jord, og deretter skjult under en enorm stor haug av samme type jord. Døden ble derved innkapslet i livgivende jord».

Samtidig var gravhauger i yngre jernalder mer enn symboler (Gansum 2004; Myhre 2015). Arkeologene Marianne Hem Eriksen (2013, 2019) og Leszek Gardela (2016) har argumentert for at de døde i Skandinavia i yngre jernalder var ansett å ha krefter og kunnskap som både kunne skape og løse problemer for de levende. Hjelp kunne en blant anna få hvis en ofra ved gravhaugene til de døde, eller hvis en satt på haugene deres (Gardela 2016).

En form for hjelp de døde kunne gi, var det Sarah Tarlow (1995) har kalt «rituell gjødsling». Et eksempel hun illustrerer begrepet med, er forklaringa Snorre gir for hvorfor det var rift om å få hauglegge Halvdan Svarte: «(...) man ventet å få gode avlinger om man fikk det» (Sturlason 1997:56). En lignende motivasjon finner vi i historia om Frøy i Uppsala. I de tre åra mennene hans helte gull, sølv og mynter inn i haugen, skal det ha vært «fred og gode år»

(Sturlason 1997:21). Forutsatt at de begraves på korrekt vis, anses altså levningene av enkelte mennesker å ha krefter som kan gi gode avlinger i et helt fylke (Tarlow 1995; Gardela 2016; Eriksen 2019; se Sturlason 1997:21, 56).

En viktig forskjell mellom å legge jordbruksredskap i gravene og å anlegge en stor gravhaug er at å legge ned en sigd eller en ljå kan ha vært en relativt overkommelig investering. Kanskje kan sigder og ljåer derfor indikere bekymring snarere enn frykt. Den største flomskred-katastrofen som ramma Sør-Fron i historisk tid, blei møtt med panikk. Folk vendte seg til religionen, og flere skal ha blitt sinnssyke av tragedien (Sommerfeldt 1972). I jernalderen var store gravhauger en uhyre stor investering (Skre 1996) og en ruvende manifestasjon av at man hadde lagt ned en voldsom innsats. Derfor kan gravhauger være et tegn på alvorlig bekymring (Gren 1994) eller noe i retning av panikk (Price og Gräslund 2015).

Dette betyr ikke at ritualer knytta til jordbruket er det eneste aspektet ved hauglegging som var sentralt for dem som la folk i haug. Det betyr heller ikke at ritualer retta mot jordbruket trenger å være det viktigste aspektet ved bygginga (se eks. Skre 1996; Gansum og Østigård 2004; Østigård og Goldhahn 2006; Myhre 2013) og bruken (Bill og Daly 2012; Gardela 2016; Gundersen 2016a; Lund og Arwill-Nordbladh 2016; Eriksen 2019) av hver enkelt gravhaug i Sør-Fron. Derimot kan det utfylle forståelsen av samspillet mellom de mange aspektene rundt gravhauger og begravelser. Som vi har sett, kan hauglegginger og andre gravlegginger ha blitt brukt i kamp om symbolsk makt (Gren 1994; Skre 1996; Gansum og Østigård 2004). Et kjennetegn ved symbolsk makt er at den står sterkest som en klarer å få det man gjør, til å framstå som en løsning på et felles problem (Bourdieu 1996). Assosiasjonen mellom hauger og gode år kan derfor ha gjort haugene spesielt egna til å bygge symbolsk makt i ei tid da naturgrunnlaget var spesielt ustabilt. Videre kunne en assosiasjon mellom den hedenske kulten og beskyttelse mot uår ha bidratt til at folk som levde av og i en ustabil natur, var spesielt lite villige til å oppgi de gamle skikkene (Sæbø 2018). I alle tilfeller bidrar assosiasjonen mellom hauglegging og gode avlinger til å forklare hvorfor hauglegging kunne bli så viktig for folk i Sør-Fron i ei tid da flomskred tok jorda, og livsgrunnlaget raste vekk.

Oppsummering og konklusjon

I Sør-Fron i Gudbrandsdalen har det stått svært mange gravhauger, hvorav flertallet blei fjerna i historisk tid. Ingen av haugene blei fagmessig gravd ut. Det er registrert gjenstander fra åtte av haugene, og gjenstander fra tre hauger er beskrevet og datert, men ikke bevart. I en av haugene blei det gjort funn fra yngre romertid. I to av dem blei det gjort funn fra sein eldre jernalder eller merovingertid, mens de øvrige åtte haugene ga funn fra yngre jernalder. Videre er det gjort mange løsfunn som trolig representerer gravgods i området. Funna er konsertert i de områdene der det lå mange gravhauger. Det overveiende flertallet (92,5 %) av gjenstandene er datert til yngre jernalder. Til sammen indikerer dette at mange av haugene blei anlagt i yngre jernalder.

Samtidig kan vi ikke utelukke muligheten for at en stor andel av gjenstandene stammer fra graver som ikke var markert med haug. Den romlige korrelasjonen mellom gjenstandene og stående og fjerna gravhauger viser i alle fall at en stor andel av de som gravla sine døde i Sør-Fron i yngre jernalder, valgte å gravlegge dem i eller i nærheten av gravhauger. Dette innebærer igjen at haugene spilte en viktig rolle i samfunnet i yngre jernalder, uavhengig av

når de var anlagt. I sagalitteraturen omtales Hundorp – stedet i kommunen med flest store gravhauger – som et viktig senter i hedensk kult. Dette styrker hypotesen om at gravhaugene og kulten de inngikk i, spilte en viktig rolle i Sør-Fron i yngre jernalder.

Yngre jernalder starta med langvarige uår med alvorlige, potensielt katastrofale følger i store deler av Norden. Sør-Fron blei i tillegg ramma av flommer og flomskred i merovingertid og vikingtid.

Flommer og flomskred kunne rive med seg både livsgrunnlag og sosial status ved å skade og ødelegge jorda folk levde av. En rekke forskere har argumentert for at gravhauger i yngre jernalder blei brukt til å manifestere eiendomsrett til jord og til å sikre gode år for jordbruket ved å påkalle hjelp fra de døde. Jeg har argumentert for at en situasjon hvor stadig mer jord forsvinner i skred, har motivert folk til å markere eiendomsrett til jorda som lå igjen. Videre har jeg argumentert for at et ustabilt naturmiljø har skjerpa behovet for de gode avlingene de døde kunne gi – noe skikken med å legge jordbruksredskap i gravene i yngre jernalder i Gudbrandsdalen også kan vitne om.

Dette betyr ikke at ritualer knytta til jordbruket var det viktigste aspektet ved hver enkelt hauglegging i yngre jernalder. Derimot bidrar det til å forklare at hauglegging kunne bli så viktig i ei tid og på et sted hvor uår og flomskred utgjorde en konstant trussel.

Takk

En rekke kollegaer har gitt uvurderlig hjelp med litteraturtips og tips til vurdering av de enkelte gjenstandene i undersøkelsen. Takk til dem. En spesiell takk går til Ingar M. Gundersen, Lotte Hedeager og fagfellene og redaksjonen i *Viking* for gode og grundige kommentarer i arbeidet med teksten, og til Jani Causevic for figurene. Eventuelle feil er, sjølsagt, helt og holdent mitt eget ansvar.

Noter

- ^{1:} Merk at Undset katalogiserte den med et anna nummer, nemlig 29,587.
- ^{2:} Enkelte funn som er gjort på fjellet, er målt inn på gårder nede i dalen, men disse funna er fjerna fra undersøkelsen.
- ^{3:} C34758 fra eldre jernalder er feilaktig registrert som funnet i Sør-Fron, men skriver seg egentlig fra en gravhaug på Gran på Hadeland.

Litteratur

Andrén, Anders,

2014 *Tracing Old Norse cosmology : the world tree, middle earth og the sun in archaeological perspectives*, Nordic Academic Press, Lund.

Arbman, Holger

1940 *Birka; Untersuchungen und Studien, I.I: die Gräber; Tafeln*, Kungliga vitterhets historie och antikvitets akademien, Stockholm.

Ashby, S. P., Ashely. N. Coutu og Søren M. Sindbæk

2015 Urban Networks and Arctic Outlands: Craft Specialists and Reindeer Antler in Viking Towns. *European Journal of Archaeology* 18(4):679–704.

- Askeladden
2019 Riksantikvarens database for kulturminner. Elektronisk dokument, besøkt 05.12.2019.
- Axboe, Morten
1999 The Year 536 and the Scandinavian Goald Hoards. *Medieval Archaeology* 43.
2001 Amulet Pendants and a Darkened Sun. I *Roman Gold and the Development of the Early Germanic Kingdoms. Aspects of the technical, socio-political, socio-economic, artistic and intellectual development, A.D. 1–550. Symposium in Stockholm 14–16 November 1997*, redigert av B. Magnus. Kungliga vitterhets historie och antikvitets akademien, Stockholm.
- Bill, Jan og Aoife Daly
2012 The plundering of the ship graves from Oseberg and Gokstad: an example of power politics? *Antiquity* 86(333):808–824.
- Bourdieu, Pierre
1996 Om symbolsk makt. I *Symbolsk makt: artikler i utvalg*, oversatt av. A. Prieur. Pax, Oslo.
- Bradley, Richard
2005 *Ritual and domestic life in prehistoric Europe*. Routledge, London.
- Brøgger, Anton Wilhelm
1937 Gullalder. *Viking: tidsskrift for norrøn arkeologi* 1.
- Christiansen, Torben Trier
2016 Recreational Metal Detecting and Archaeological Research: Critical Issues Concerning Danish Metal-Detector Finds, *Pløyejord som kontekst*, redigert av J. Martens og M. Ravn, Portal forlag, Kristiansand.
- Dahle, Kristoffer, Carl Fredrik Vemmedstad og Jarle Stavik
2019 Metallsøkerfunn som grunnlag for kunnskap og vern. En case-studie fra Sunndal – et knutepunkt i jernalder og middelalder. *Primitive tider* 21.
- Engelstad, Eivind S.
1927 *Hedenskap og kristendom 1, Sen vikingtid i indlandsbygdene i Norge*. Bergen museums årbok 1.
- Eriksen, Marianne Hem
2013 Doors to the Dead. The Power of Doorways and Thresholds in Viking-age Scandinavia, *Archaeological Dialogues* 20 (2), 187–214.
2016 Commemorating Dwelling: The Death and Burial of Houses in Iron and Viking Age Scandinavia, *European Journal of Archaeology* 19 (3), 477–496.
2017 Don't all mothers love their children? Deposited infants as animate objects in the Scandinavian Iron Age, *World Archaeology* 49 (3), 338–356.
2019 *Architecture, Society, and Ritual in Viking Age Scandinavia. Doors, Dwellings and Domestic Space*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Farbregd, Oddmund
1972 *Pilefunn fra Oppdalsfjella*, Det Kgl. Norske videnskabers Selskab, Miscellanea 5, Trondheim, NTNU.
- Fleisher, Jeffrey og Neil Norman
2016 Archaeologies of Anxiety: The Materiality of Anxiousness, Worry, and Fear. I *The Archaeology of Anxiety: The Materiality of Anxiousness, Worry, and Fear*, redigert av J. Fleisher og N. Norman. Springer, New York.
- Furnes, Ståle
1999 *Grav og eiendomsstruktur. En studie av meningsinnholdet i graver fra yngre jernalder i en kyst- og en innlandsregion i Hordaland*. Hovedfagsoppgave i arkeologi med vekt på Norden, universitetet i Bergen, Bergen.
- Gansum, Terje
2004 *Hauger som konstruksjoner: arkeologiske forventninger gjennom 200 år*, doktorgradsavhandling i arkeologi ved Göteborgs universitet, Göteborg.

- Gansum, Terje og Terje Østigård
 2004 The Ritual Stratigraphy of Monuments that Matter, *European Journal of Archaeology* 7 (1), 61–79.
- Gardela, Leszek
 2016 «Worshipping the Dead? Viking age cemeteries as cult sites?», *Germanische Kultorte, Vergleichende, historische und rezeptionsgeschichtliche Zugänge*, redigert av Matthias Egeler, Herbert Utz Verlag, München, 169–206.
- Gjerpe, Lars Erik
 2017 *Effektive hus: bosetning, jord og rettigheter på Østlandet i jernalder*, Institutt for arkeologi, konservering og historie, Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo, Oslo.
- Gren, Leif
 1994 Petrified Tears: Archaeology and Communication Through Monuments. *Current Swedish Archaeology* 2.
- Gräslund, Bo. og Neil Price
 2012 Twilight of the gods? : The “dust veil event” of AD 536 in critical perspective. *Antiquity* 86, 332:428–443.
- Gudesen, Hans Gude
 1980 *Merovingertiden i Øst-Norge: kronologi, kulturmønstre og tradisjonsforløp*, Varia 2, Oslo, Universitetets oldsaksamling.
- Gundersen, Ingar Mørkestøl
 2016a Brytningstid i Gudbrandsdalens jernalder. Natur- og kulturhistoriske forutsetninger for maktssenterutviklingen. I *Gård og utmark i Gudbrandsdalen: arkeologiske undersøkelser i Fron 2011–2012*, redigert av Ingar. M. Gundersen. Kulturhistorisk museum, Oslo.
 2016b «Da skriunn gjekk», Flomhistorikkens betydning for undersøkelsen. I *Gård og utmark i Gudbrandsdalen: arkeologiske undersøkelser i Fron 2011–2012*, redigert av I. M. Gundersen., Kulturhistorisk museum, Oslo.
 2017 Metalldetektorsøk. Hundorp, 68/1, Sør-Fron kommune, Oppland fylke. Rapport, Kulturhistorisk museum.
 2019 “The Fimbulwinter Theory and the 6th century Crisis in the Light of Norwegian Archaeology: towards a Human-Environmental Approach”, *Primitive tider* 21, 101–120.
- Gunnell, Terry
 1995 *The Origins of Drama in Scandinavia*. Brewer, Cambridge.
- Harbeck, Michaela, Lisa Seifert, Stephanie Hänsch, David M. Wagner, Dawn Birdell, Katy L. Parise, Ingrid Wiechmann, Gisela Grupe, Astrid Thomas, Paul Keim, Lothar Zöller, Barbara Bramanti, Julia M. Riehm, og Holger C. Scholz
 2013 Yersinia pestis DNA from Skeletal Remains from the 6th Century AD Reveals Insights into Justinianic Plague, *PLoS Pathog* 9 (5).
- Harris, Oliver J.T. og Tim Flohr Sørensen
 2010 Rethinking emotion and material culture, *Archaeological Dialogues* 17 (2), 145–163.
- Hiorthøy, Hugo
 1785 *Physisk og økonomisk Beskrivelse over Gulbrandsdalens Provstie i Aggerhuus Stift i Norge*. Nicolaus Møller, Kiøbenhavn.
- Hodder, Ian
 2016 *Studies in Human-Thing Entanglement*. Elektronisk dokument, tilgjengelig fra <http://www.ian-hodder.com/books/studies-human-thing-entanglement> (besøkt 02.08.2020).
- Hougen, Bjørn
 1932 Jaktfunn fra dalbygdens folkevandringstid, *Universitetets oldsaksamlings årbok* 4, Universitetets oldsaksamling, Oslo.
 1947 *Fra seter til gård: studier i norsk bosetningshistorie*. Norsk Arkeologisk Selskap, Oslo.

- Iversen, Frode
 2008 *Eiendom, makt og statsdannelse: kongsgårder og gods i Hordaland i yngre jernalder og middelalder*, UBAS (trykt utg.). vol. 6. Institutt for arkeologi, historie, kultur og religionsvitenskap, Det humanistiske fakultet, Universitetet i Bergen, Bergen.
- Jacobsen, Harald og Jan Henning Larsen
 2005 Hundorp og Gudbrandsdalssettens maktsymboler. I *Hundorp: tusenårsstaden i Oppland*, redigert av R. Stauri og A. Engen. Samlaget, Oslo.
- Kleiven, Ivar
 1930 *Fronsbygdin: gamal bondekultur i Gudbrandsdalen*. Aschehoug & Co., Oslo.
- Krag, Claus
 2004 Halvdan Svarte i de eldste historiske kildene. I *Halvdanshaugen: arkeologi, historie og naturvitenskap*, redigert av J. H. Larsen og P. Rolfsen. Universitetets kulturhistoriske museers skrifter vol. 3, Universitetets kulturhistoriske museum, Oslo.
- Larsen, Jan Henning
 2001 Steinsettingen på Bilden i Brandbu. I *Årbok for Hadeland 2001*, redigert av H. Hvattum, K. Hensrud og E. Haga.
 2007 Gravfeltet på Hundorp i Gudbrandsdalen – gamle og nye fornminner. *Varia 62, Arkeologiske undersøkelser 2001–2002, katalog og artikler*, redigert av Ingrid Ystgaard og Tom Heibreen, Kulturhistorisk museum (fornminneseksjonen), Oslo.
 2016 Jernaldergravene i Gudbrandsdalen og maktsenteret på Hundorp. I *Gård og utmark i Gudbrandsdalen: arkeologiske undersøkelser i Fron 2011–2012*, redigert av Ingar M. Gundersen. Kulturhistorisk museum, Oslo.
- Larsson, Thomas B.
 1998 “Bronze! Power and wealth in Early Bronze Age Scania”, *Bronze Age Studies*, redigert av Hans Åke Nordström og Anita Knape, Statens Historiska Museum, Stockholm.
- Liestøl, Aslak
 1996 *Njålssoga*, omsett av A. Liestøl. 6. utg., ny og fullstendig ved Jan Ragnar Hagland. Norrøne bokverk, Samlaget, Oslo.
- Loktu, Lise og Ingar Mørkestøl Gundersen
 2016 Jernaldergårdene ved breivegen, Kontinuitet og endring over 300 år. I *Gård og utmark i Gudbrandsdalen: arkeologiske undersøkelser i Fron 2011–2012*, redigert av Ingar M. Gundersen. Kulturhistorisk museum, Oslo.
- Lund, Julie og Elisabeth Arwill-Nordbladh
 2016 Divergent Ways of Relating to the Past in the Viking Age, *European Journal of Archaeology* 19 (3), 415–438.
- Martens, Irmelin
 2009 Vågå og Tinn – to bygder med mange praktvåpen fra vikingtiden. *Viking* 72.
- Melby, Ola J.
 1987a *Busetnaden i jernalderen i søre Gudbrandsdalen; ei metodisk og kjeldekritisk innleiing til studiet av busetnaden i jernalderen i eit austnorsk innlandsdalføre*, upublisert magistergradsavhandling ved Universitetet i Oslo.
 1987b *Førkristne faste gravminner i Sør-Gudbrandsdalen. Mulig absolutt tidsstilling for ulike faste gravminner uten daterende gravfunn eller andre likeverdige dateringselementer i et østnorsk innenlandsdalføre*. Fylkeskonservatoren i Nord-Trøndelag arkeologisk serie 2, Steinkjer.
- Myhre, Bjørn
 1992 Borre – et merovingertidssenter i Øst-Norge. I *Økonomiske og politiske sentra i Norden ca. 400–1000 e. Kr.: Åkerseminaret, Hamar 1990*, redigert av J. H. Larsen og E. Mikkelsen. Universitetets oldsaksamlings skrifter 13, Oslo.
 2002 *Jorda blir levevei : 4000 f.Kr.–1350 e.Kr.* 1. Samlaget, Oslo.
 2013 Viken – Sveariket – Rus-riket ; Viken omkring år 900 i lys av en nytolking av Borre-funnet. *Viking* 76:151–180.

- 2015 *Før Viken ble Norge: Borregravfeltet som religiøs og politisk arena*. Norske oldfunn XXXI. Vestfold fylkeskommune, Tønsberg.
- Nicolaysen, Nicolay
1866 Norske fornlevninger: En oplysende fortegnelse over Norges fortidslevninger, ældre en reformationen og henførte til hver sit sted. Foreningen til Norske fortidsminnesmerkes bevaring, Oslo
- Näsman, Ulf
1991 Mammen 1871. Ett vikingatida depåtfynd. *Mammen. Grav, kunst og samfund i vikingetid*, redigert av Mette Iversen i samarbeid med Ulf Näsman og Jens Vellev, Jysk arkæologisk selskabs skrifter XXVIII, Jysk arkæologisk selskab, Århus.
- Opedal, Arnfrid
2010 *Kongemakt og kongerike: Gravritualer og Avaldsnes-områdets politiske rolle 600–1000* 13, Oslo arkeologiske serie 13. Institutt for arkeologi, konservering og historie, Universitetet i Oslo.
- Paulsson, Jonas
1999 Metaldetektering och Uppåkra, Att förhålla sig till ett detektotmaterial, *Fynden i centrum, Keramik, glas och metall från Uppåkra*, redigert av Birgitta Hårdh, *Acta archaeologica Lundensia* 30, Lund, 41–58.
- Pedersen, Unn
2015 Urban Craftspeople at Viking Age Kaupang, *Everyday Products in the Middle Ages: Crafts, Consumption and the Individual in Northern Europe c. AD 800–1600*, redigert av Gitte Hansen, Steven P. Ashby og Irene Baug. Oxbow.
- Pilø, Lars., Espen. Finstad, Christopher B. Ramsey, Julian. R. P. Martinsen, Atle Nesje, Britt Solli, Vivian. Wangen, Martin Callanan, og James. H. Barrett
2018 The chronology of reindeer hunting on Norway's highest ice patches. *Royal Society Open Science* 5(1).
- Petersen, Jan
1951 *Vikingetidens redskaper*, Det norske videnskaps-akademi, Dybwad, Oslo.
- Price, Neil og Bo Gräslund
2015 Excavating the Fimbulwinter? Archaeology, geomorphology and the climate event(s) of AD 536. *I Past vulnerability: volcanic eruptions and human vulnerability in traditional societies past and present*, redigert av F. Riede. Århus University Press, Århus.
- Rygh, Oluf
1999 (1885) *Norske oldsager, Ordrede og forklarede af O. Rygh*, Tapir forlag, Trondheim.
- Schøning, Gerhard
1778 *Reise som giennem en Deel af Norge i de Aar 1773, 1774, 1775 paa Hans Majestets Kongens Bekostning er gjort og beskrevet*, Gyldendals Forlag, København.
- Skjølsvold, Arne
1984 Et gravfelt i Rondane med keltertids tradisjoner. En foreløpig meddelelse, *Viking* 47, 107–117.
- Skre, Dagfinn
1996 *Herredømmet: bosetning og besittelse på Romerike 200–1350 e. Kr.* Doktogradsavhandling ved Universitetet i Oslo, Oslo.
- 1997 Raknehaugen; en empirisk loftsrydding. *Viking* 60:7–42.
- Solberg, Bergljot
2003 *Jernalderen i Norge. 500 før Kristus til 1030 etter Kristus*. 2. utg. Cappelen Akademisk Forlag, Oslo.
- Sommerfeldt, Wilhelm
1972 *Ofsen i 1789 og virkninger av den i Fron*. Fron historielag, Otta.

- Steinsland, Gro
- 1995 Hvordan ble hedendommen utfordret og påvirket av kristendommen. *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge*, redigert av Hans-Emil Lidén, Universitetsforlaget Oslo, Oslo, 9–27.
  - 2005 Dramaet på Hundorp – kampen mellom Dale-Gudbrand og Olav Haraldsson. I *Hundorp: tusenårsstaden i Oppland*, redigert av R. Stauri og A. Engen. Samlaget, Oslo.
- Sturlason, Snorre
- 1997 *Norges kongesagaer*. Oversatt av K.-W. Hansen, J. Larsen og D. Vaa. LibriArte AS.
- Stylegar, Frans-Arne
- 2008 “... an ornament in peace and a defence in war”: Late Roman weapon graves and military organisation i Eastern Norway, i *Facets of Archaeology, essays in honor of Lotte Hedeager on her 60th birthday*, redigert av Konstantinos Chilidis, Julie Lund og Christopher Prescott, Unipub, Oslo, 243–262.
- Sæbø, Andreas Ropeid
- 2018 *Maktas sted, stedets makt. Hundorp i Gudbrandsdalen i et makteoretisk perspektiv*. Mastergradsavhandling ved Universitetet i Oslo, Oslo.
- Sæbø, Andreas Ropeid og Ingar Mørkestøl Gundersen
- In prep.* 2021 Arkeologi i Fron. Hvilke funn har vi, og hvordan bidrar de til forståelsen av jernalderen i innlandet? *Fronbyggin; 1000-årsmarkering for kristningsmøtet på Hundorp 1021*. Artikkel under utarbeiding.
- Sæther, Kathryn E.
- 2018 *Gårdstun fra folkevandringstid. Drognes øvre og østre, 169/270, Nes kommune, Akershus*, Rapport arkeologisk utgraving.
- Tarlow, Sarah
- 1995 Scraping the Bottom of the Barrow: an Agricultural Metaphor in Neolithic/Bronze-Age European Burial Practice. *Journal of Theoretical Archaeology*
  - 2000 Emotion in archaeology, *Current anthropology* 41 (5), 713–746.
  - 2012 The Archaeology of Emotion and Affect, *Annual Review of Anthropology* 41, 169–185.
- Thäte, Eva S.
- 2007 *Monuments and Minds. Monument Re-use in Scandinavia in the Second Half of the First Millennium AD*, Acta Archaeologica Lundensia 27.
- Tønning, Christer, Lie, Ragnar Orten, Vibeke Lia, Manuel Gabler og Wolfgang Neubauer
- 2017 Er de alle løsfunn? Metallsøkerfunn og potensialet for bevart kontekst under pløyselaget, *Viking* 80, 223–242.
- Undset, Ingvald
- 1888 *Norske jordfundne Oldsager i Nordiska Museet i Stockholm*, Det Norske videnskaps-akademi, Oslo.
- Unimus.no
- 2019 Elektronisk dokument. Tilgjengelig gjennom <http://www.unimus.no/arkeologi/forskning/index.php>. Besøkt 10.06.2019.
- Villumsen, Tina
- 2016 Jernaldergården på Grytting, Gårdsbosettelse i 500 år i romertid og folkevandringstid. I *Gård og utmark i Gudbrandsdalen: arkeologiske undersøkelser i Fron 2011–2012*, redigert av Ingar M. Gundersen. Kulturhistorisk museum, Oslo.
- Østigård, Terje og Joachim Goldhahn
- 2006 From the Dead to the Living: Death as Transactions and Re-negotiations. *Norwegian Archaeological Review*, 39(1), 27–48.

Appendiks

Tabell 1. Samtlige løsfunn i undersøkelsen. Prøver og andre innmålinger som ikke var gjenstandsfunn, er utelatt. Funn registrert som «antatt gravfunn» er med, mens funn registrert som gravfunn ikke er med. Funn fra middelalderen er ikke med fordi hedenske gravskikker var ulovlige etter kristen lov. Alle dateringer er henta fra Unimus. Funn som ikke er mer presist datert enn til mesolitikum, neolitikum, bronsealderen, eldre jernalder eller yngre jernalder, er ikke med.

C22900		øks	vikingtid
C22949		spyd	eldre jernalder
C19281		spydspiss/ nagle	vikingtid
C19282		sverd	vikingtid
C19283		øks	vikingtid
C19727		øks	vikingtid
C1099		beltesten	eldre jernalder
C26130	a	pil	vikingtid
C26130	b	pil	vikingtid
C26130	c	pil	vikingtid
C26130	d	pil	vikingtid
C28043		øks	vikingtid
C33560		pil	vikingtid
C52347		spenne	vikingtid
C54654	1	spydspiss	vikingtid
C54655	1	øks	vikingtid
C54656	1	sverd	vikingtid
C54657	1	spydspiss	yngre jernalder
C54658		sigd	yngre jernalder
C54659	1	spydspiss	vikingtid
C57906		øks	vikingtid
C57907		spenne	vikingtid
C58122		spenne	vikingtid
C58516		spenne	vikingtid
C58517		støpemodel	vikingtid
C58563		spenne	vikingtid

C58756		spenne	merovingertid
C58775		spenne	merovingertid
C58782		spenne	merovingertid
C58783		spenne	merovingertid
C59329		spenne	merovingertid
C59712		hengesmykke	vikingtid
C59713		hengesmykke	vikingtid
C60416	1	spenne	merovingertid
C58757		spenne	vikingtid
C58614		beslag	vikingtid
C17395		pil	vikingtid
		mynt	Romertid
C58518		Likearma spenne	Vikingtid
C58776		Likearma spenne	Merovingertid
C58778		Krypdyrspen-ne	Merovingertid
C58777		Konisk spenne	Merovingertid
C32570	a	pilspiss	Steinalder
C32570	b	skiveskraper	Steinalder
C30256		øks	Yngre steinalder
C15447		øks	Yngre steinalder
C14628		dolk	Senneolitikum
C15078		dolk	senneolitikum
C13917		øks	Mellomneolitikum
C27964		øks	Senneolitikum
C30248		øks	Senneolitikum